

Consideration of Aral Sea Disaster as a Human Related Disaster Example in Terms of Social Policy

Hüseyin Ali Yüzer *

* AFAD

E-mail: haliyuzer@gmail.com

Copyright © 2016 hüseyin ali yüzer. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

In this study, Aral Sea Disaster, which is one of the human related climatic disasters, has been focused. Researches show that the Aral Sea Disaster started and became a disaster in the Soviet Period and after the independency, it has not resolved by West Turkistan countries yet. The current situation has even got worse after the independency. Disaster works are limited to the supports that international organizations partially give. These international organizations' effect has not been enough to recover the economic and ecologic loss that was caused by the disaster because of the fact that the West Turkistan countries could not come together. The unsuccessful attempts support that it is possible to resolve the Aral Sea Disaster by a Turkish Union that would be established in the West Turkistan.

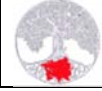
Keywords: Natural disaster, regional economics, statistics, social politics

İnsan Kaynaklı Afet Örneği Olarak Aral Gölü Faciasının Sosyal Politika Açısından Değerlendirmesi

ÖZET

Bu çalışmada insan kaynaklı iklimik afetler içerisinde yer alan Aral Gölü faciası konusuna odaklanılmıştır. Yapılan incelemede Sovyet rejimi zamanında başlayıp afet halini alan Aral gölü faciasının, bağımsızlık sonrasında Batı Türkistan devletleri tarafından da çözüme kavuşturulamadığı görülmüştür. Hatta bağımsızlık sonrasında mevcut durum daha da olumsuz hal almıştır. Afet yönetimiyle ilgili sınırlı çalışmalar ise uluslararası kuruluşların kısmi destekleri ile sınırlıdır. Ancak uluslararası kuruluşların da etkisi, mevcut Batı Türkistan devletlerinin ortak noktada birleşememeleri sebebiyle faciannın yol açtığı ekolojik ve ekonomik kayıpların giderilmesine sebep olamamıştır. Mevcut başarısız girişimler, Aral gölü faciasının ancak Batı Türkistan'da kurulacak olası bir Türk birliğiyle çözülebileceğini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğal afetler, Aral gölü, afet yönetimi, sosyal politika, Batı Türkistan

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, bir zamanlar dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral Gölü'nün kuruması sonucunda oluşan felaketin oluşum süreçleri hakkında bilgilendirme sonrasında SSCB dönemi ve sonrası dönemde uygulamaları değerlendirmektir. Sosyal politika kapsamı içerisine alınma imkânı olan afet yönetimleri açısından da nelerin yapıldığı ya da yapılmadığının sorgulanması, bir diğer odaklanılan konuyu oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışma dört ana bölüme ayrılmıştır:

Afet türleri ve Aral Gölü faciası başlıklı ilk bölümde afet türlerine yönelik sınıflandırmalar aktarılmış olup etki düzeylerinin özetlenmesine gidilmiş ve Aral Gölü'nün afet tür sınıflandırmaları içerisinde hangi konumda yer aldığı sorgulanmıştır.

Aral gölünde yaşanan felaketin boyutları başlığını taşıyan ikinci bölümde, SSCB dönemi ve sonrası dönemde afetin hacmi üzerinde dönemsel mukayeseye de gidilerek bilgi sunumu gerçekleştirilmiştir.

Sosyal politika ve afet yönetimi başlığını taşıyan üçüncü bölümde sosyal politikanın kavramsal yapısı üzerinde durulmuş, afetlerin yol açtığı olumsuz etkilerin dezavantajlılık kapsamında ne ölçüde değerlendirilebileceği kritik edilmiştir. Bu kapsamda da afet yönetiminin sosyal politika uygulama araçları içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusuna cevap aranmıştır.

Aral gölü faciasında afet yönetiminin incelenmesi başlıklı son ana bölümde ise afetin oluşumu karşısında yönetimlerin, uluslararası örgütlerin ve toplumların duyarlılık düzeyleri ile ilgili bilgilere yer verilerek etkin bir afet yönetiminin olup-olmadığı konusu üzerinde durulmuştur.

AFET TÜRLERİ VE ARAL GÖLÜ FACIASI

Afetler insanlık tarihi boyunca sürekli var olmakla birlikte yazılı tarihin başlangıcından bu yana da farklı tanımlamalara konu olan doğa olayları konumundadır. Genel ve kapsayıcı bir tanım yapmak gerekirse afetleri, bireylerin ve toplumlarda maddi - manevi zararlar meydana getiren, gündelik hayatta aksamaya yol açan ve zararları anında giderilemeyen, doğal ve insan kökenli olaylar olarak tanımlanabilmektedir (Demir 2003: 142). Kadioğlu (2011: 143)' da benzer bir yaklaşımla ihtiyaçların mevcut kaynaklardan fazla olması veya ihtiyaç duyulan müdahalenin yapılan müdahaleden yüksek olması durumu şeklinde formülize etmiştir. O halde şiddetli bir kasırga veya depremin hayatın akışını aksatmaması afet olarak tanımlanamazken, küçük bir kasabanın imkânlarının yetersiz kaldığı bir yangın veya trafik kazaları o kasaba için afet olarak nitelendirilebilmektedir (Oktay, 2002: 136).

Afetler oluşum sebeplerine göre doğal afetler, insan kaynaklı afetler ve karmaşık yapıları afetler olmak üzere ayrılmaktadır. Doğal afetlerde insan faktörü baskın değilken insan kaynaklı afetlerde insan faktörü esas öneme sahip olan unsur konumundadır. Karmaşık yapıları afetlerde ise hem doğal hem de insan kökenli afetler bir arada yer almaktadır. Yine de her üç tür afette afetin etkileri açısından insan faktörü mevcuttur. Bu sınıflandırmalar kendi içerisinde yavaş gelişen afetler ve ani gelişen afetler olarak da ayrıca ikişer alt kategoride değerlendirilebilmektedir (Işık vd., 2012: 85).

Afetler meydana gelme şekillerine göre de jeolojik, iklimik, biyolojik, sosyal ve teknolojik afetler olarak beş ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Jeolojik afetler sınıfında deprem, heyelan, kaya düşmesi, volkanik patlamalar, çamur akıntıları ve tsunami bulunmaktadır.

Klimatik afetler ise sıcak/soğuk dalgası, kuraklık, dolu, hortum, yıldırım, kasırga, tayfun, sel, siklonlar, tornado, tipi, çığ, aşırı kar yağışları, asit yağmurları, sis, buzlanma, hava kirliliği, orman yangınları olarak ayrılmaktadır. Biyolojik afetler erozyon, orman yangınları, salgınlar ve böcek istilası olarak belirtilmiştir. İnsan kaynaklı afetlerden olan sosyal afetler, yangınlar, savaşlar, terör saldırıları ve göçler olarak sıralanmaktadır. Teknolojik afetler ise maden kazaları, biyolojik, nükleer, kimyasal silahlar ve kazalar, sanayi kazaları ve ulaşım kazaları şeklindedir (<https://www.afad.gov.tr/tr/IcerikDetay.aspx?ID=153>, 30.04.2016).

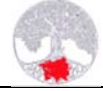
Aral gölü faciası açısından konu değerlendirildiğinde, oluşum sebeplerine göre üç türe ayrılan doğal afetler içerisinde insan kaynaklı afet olarak tanımlama imkânı mevcuttur. Çünkü ekolojik dengenin bozulmasıyla sonuçlanan girişimlerin tamamı, insan eliyle gerçekleştirilen uygulamalardır. Bu anlamda karmaşık afetler içerisinde de tanımlama imkânı oldukça sınırlanmaktadır.

Meydana geliş şekillerine göre afet türleri içerisinde ise Aral gölü faciasının en çok iklimatik afetler grubu içinde değerlendirilmesi imkânı bulunmaktadır. Yaşanan afet meteorolojik yapıda ciddi dengesizliklere, bunun neticesinde de kuraklığa yol açtığından doğrudan iklimatik afetler çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

Doğal afetlerin sebep olduğu hasarlar açısından konuya bakıldığında, sadece 1900'den günümüze kadar olan süreçte afet sebebiyle 8 milyondan fazla kişinin hayatını kaybettiği ve toplamda da 7 trilyon ABD dolarına ulaşan hasar maliyetiyle karşılaşıldığı görülmektedir (Karlsruhe Institute of Technology, 2016: 1). Dünya Meteoroloji Örgütü'nün (WMO) tahminlerine göre de sadece 1980'li yıllarda ve meteorolojik kökenli olan afetlerde 700.000 kişi hayatını kaybetmiş konumdadır (MMO, 1999: 6). Dolayısıyla da dünya bütününde afetlerin yol açtığı can kaybı ve maddi hasarlar, insan yaşamını tehdit edecek boyutlara ulaşabilmektedir.

Yeryüzünde toplam 1 milyar 350 milyon kilometre küp su bulunmaktadır ve bu miktar milyarlarca yıl değişmeden kendisini korumuştur. Dünyadaki su miktarının %97,4'ü denizleri oluştururken, tatlı su potansiyelinin %68,7'si buzullarda, %30,1'i yeraltında bulunmaktadır. Geriye kalan tatlı su miktarının sadece %5'lik kısmı olan 200 bin kilometre küp su kullanılabilir. Yeryüzünde bulunan su potansiyeli, bulut örtüsünde, yağışlarda, buzullarda, yeraltı sularında ve toprak bulunma süreleri zamana göre farklılık göstermektedir. Ancak bu geçiş süreleri jeolojik zamanında yaşandığında canlılar söz konusu süreçlere uyum sağlayabilmektedir. Ancak özellikle son dönemlerde bu döngüye insanoğlunun yapmış olduğu müdahaleler sonucu geri dönüşümü imkânsız hasarlar verildiğinden kuraklık artık bir doğa olayı olarak değil insan kaynaklı afet olarak nitelendirilmeye başlanmıştır (Şahin ve Kurnaz, 2014: 9).

Kuraklık binlerce yıllık geçmişe sahip konumda olup 4300 yıl önce "Münbit (Bereketli) Hilal" olarak nitelendirilen topraklarda yaşayan Akadlar'a ait tabletlerde dahi kuraklığın yol açtığı kıtlık ve afete ilişkin yazılar bulunmuştur. Kısa süre önce yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu Nusaybin de bulunan bir tablet de Fırat ve Dicle nehirleri havzasında yaşanmış olan kuraklığı anlatmaktadır. Yüzerce yıl refah içerisinde yaşayan bir uygarlık 46 yıl süren iklim bozulması sonucu yiyecek ve içeceklerin karneye bağlanmasına kadar zayıfladıktan sonra düşmanları tarafından tamamen yok edilebilmiştir (Madra: 2014, 5). Kısacası kuraklık günümüze kadar belirsiz zaman aralıklarıyla ortaya çıkıp kısa sürede uygarlıkların son bulmasına kadar derin etkiler meydana getirmiştir. Mayalar'ın tarih sahnesinden yok olmasının sebeplerinden birinin değişen iklim şartları sonucu yaşanan kuraklık olduğu önemli ihtimaller arasında yer

almaktadır. Yakın tarihten kuraklığın etkilerine örnek olarak 1900 yılında Hindistan'da 3 milyon, 1907 yılında Çin'de 24 milyon, 1921–1922 yılları arası ise Rusya'da 5 milyon insanın kuraklık sebebiyle hayatlarını kaybetmesini örnek verilebilir konumdadır. Keza Afrika'nın Sahel bölgesinde 1972–1975 arası kuraklık 600.000 kişinin hayatına mal olan kuraklık da sınırlı mekân kısıtında yaşanan büyük çaplı felaketler içerisinde önemlidir (Özdemir: 2004, 173–174).

Günümüzde halen Afrika kıtasının yaklaşık 260 bin km²'lik bölümünü tehdit eden kuraklık, dünyada beş yaş altı çocuk ölümlerinin yaklaşık yarısının Afrika kıtasından olmasına sebep olmaktadır (Ersoy, 2013: 2–11; UNDP, 2014: 6–25). Birleşmiş Milletler'in tahminine göre Afrika'ya 1 milyar dolarlık gerekli yardım yapılmaması durumunda 4 ay gibi bir sürede 750 bin kişinin hayatını kaybedeceği öngörülmektedir (IFRC, 2011: 4).

Tüm doğal afetleri kapsayan bir çalışmada afetin şiddeti, etkili olduğu süre, etkilediği toplam alan, toplam can kaybı, toplam ekonomik kayıp, sosyal etkisi ve etkisinin kalıcılığı kriterleri baz alınarak yapılan bir araştırmanın sonucu en tehlikeli afetin kuraklık olduğu tespit edilmiştir (MMO, 1999: 7). Özetle etki düzeyi açısından son derece tahripkâr olan iklimik afetler, yapısal olarak da diğer afetlerden farklılaşmaktadır. Bu kapsamda iklimik afetleri diğer afet türlerinden ayıran karakteristik özelliği de önceden tahmin edilerek erken uyarı yapılması imkânının mevcut olması ve bu sayede de kayıpların minimize edilebilmesidir. Gelişmiş ülkelerin afet yönetimleri meteorolojik tahmin ve erken uyarı sistemleri ile oluşacak meteorolojik afetlere önlem alabilmektedirler (MMO, 1999: 6).

ARAL GÖLÜ'NDE YAŞANAN FELAKETİN BOYUTLARI

Orta Asya'da Kazakistan ve Özbekistan arasında bulunan Aral Gölü, Asya kıtasında Hazar, Amerika kıtasında Superior-Michigan-Huron ve Afrika kıtasındaki Victoria göllerinden sonra en büyük dördüncü göl olma özelliğine sahiptir. 690.000 km²'den büyük olan havzasında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan kısmen veya tamamen yer almaktadır. Daha önceleri Hazar Deniz'ine dökülürken günümüzde Karakum Çölü olarak bilinen bölgede bir iç denizi besleyen Ceyhun (Amu Derya) yatak değiştirerek Aral gölüne dökülmeye başlamıştır (Çelikkol, 1984: 133). Gölün su kaynağının %67'sini Ceyhun Nehri (Amu Derya), %33' ünü ise Seyhun Nehri (Sır Derya) oluşturmaktadır (Uslu vd., 2011: 145).

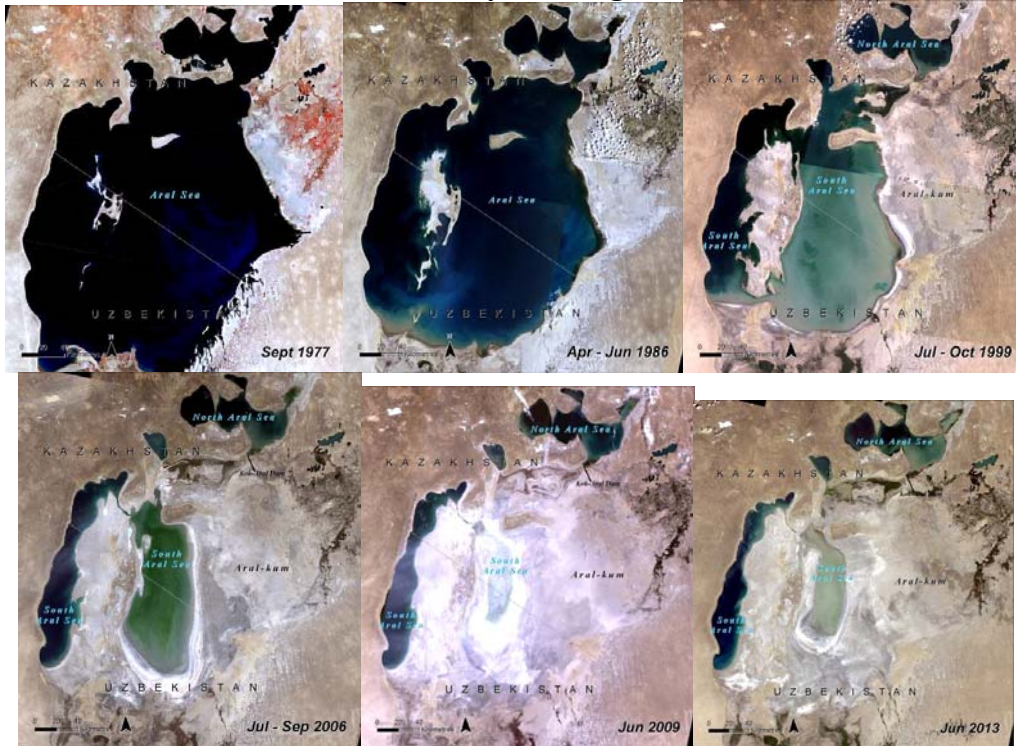
Asya'nın en büyük iki nehri olan Kırgızistan topraklarında doğan Seyhun Nehri (Sır Derya) ve Tacikistan topraklarında doğan Ceyhun Nehri (Amu Derya) ile beslenen Aral Gölü'nün 1996 yılı verilerine göre çevresinde kırk milyona yakın insan yaşamaktadır (Yılmaz, 2000: 94). Aynı zamanda Asya'nın da ikinci büyük gölü olma özelliğine sahip olan Aral gölü son 50 yıl içerisinde ciddi bir kuraklık afeti ile karşı karşıya olup yüzey alanının %74'ünü, su miktarının ise %90'ını kaybederek eski sınırından 150 km geriye çekilmiştir. Su miktarının azalması sonucu gölün tuz oranı bozulmuş ve birçok balık neslinin tükenmesi sebebiyle göl üzerindeki balıkçılık ve taşımacılık sektörü de durma noktasına gelmiştir. Ayrıca rüzgârlar kuruyan gölün yüzeyde biriken 10 milyon ton tuzu ve toksik maddeleri halkın yaşadığı alanlara taşıdığından sağlık problemleri de görülmeye başlamıştır. Ekolojik, ekonomik ve sosyal olarak ciddi zararlar veren bu durum Çernobil'de yaşanan felaketten sonra yaşanan en büyük ikinci felaket olarak yakın tarih kayıtlarına geçmiş konumdadır (Orhon, 2015: 89–92; Yılmaz, 2000: 96).

Aral Gölü faciasında SSCB dönemi ve SSCB sonrası dönem olarak ikili ayrıma gitmek mümkündür. SSCB döneminde Aral Gölü ile ilgili aktif çalışmalar 1960'lardan itibaren gerçekleşerek pamuk ekimi için yoğun kullanım ile kurulan yeni hidroelektrik santrallerinde su biriktirilmesi sebebiyle felaketin oluşması ve derinleşmesi gerçekleşmiştir (Bozdağ, 2012: 2).

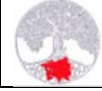
1960'lı yılların başında SSCB döneminde Moskova yönetiminin tek elden planlama yapması, facianın başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Moskova yönetimi pamuk üretimini artırma konusunda yeterli fizibilite çalışması gerçekleştirilmeyip çıkan sorunları görmezden gelmiştir. Su çekişi Aral Gölü havzası ve gölü besleyen Ceyhun ve Seyhun nehirlerinden 32.000 km³lik kanallarla gerçekleştirilmiştir. Seyhun ve Ceyhun nehirleri üzerine inşaa edilen 45 barajın da etkisiyle 1970'li yıllarda Ceyhun nehrinin göle ulaşması ortadan kalkmış olup, Seyhun Nehri'nin ise yılda sadece 5–8 km³lük su getirme kapasitesi kalmıştır. Bunun sonucunda daha 1970'li yıllarda kuraklık kendisini göstermeye başlasa da Moskova yönetimi ekonomik kaybı ekolojik kaybın önünde tutmuş ve hiçbir tedbir almadan faaliyetlerine devam etmiştir. Halkın zirai tecrübesizliği ve yönetimin talep edilenden fazla pamuk üretme politikası, toprağın sürekli ekilmesini beraberinde getirerek kısa zamanda Orta Asya topraklarının humusunda %40'lık kaybın yaşanmasına yol açmıştır. Ancak sorunun esasen kökenine inilmesi yerine toprağın verimsizleşmesine karşı pamuk üreticilerinin kimyasal zirai ilaçlara yönelmeleri, beraberinde geri dönüşmesi zor bir sürece girilmesine yol açmıştır. (Orhon, 2015: 89–94; Yılmaz, 2000: 96). Yine de SSCB döneminde uygulanan yanlış politikaların etkisi 35 yıllık dönemde Aral Gölü'nün %50 oranında küçülmesine sebep olmuştur (Karakılıçık, 2011: 82). Aral Gölü'nde yaşanan söz konusu küçülme SSCB sonrasında artarak devam ettiğinden, günümüzde %90'lık küçülme ile karşılaşılması konumdadır (Erdem, 2015: 22).

Aral Gölü Uydu Fotoğrafları

Kaynak: UNEP Global Environmental Alert Service (GEAS)

Yukarıdaki uydu fotoğraflarında da görüleceği gibi Aral Gölü'ndeki küçülme özellikle Sovyet rejiminin dağılması sonrasında ivme kazanmış konumdadır. Birinci fotoğraf Eylül 1977'deki durumu gösterirken ikinci fotoğraf Nisan-Haziran 1986'daki durumu ortaya koymaktadır. İki fotoğraf arasında su derinliğinde sığlaşmada belirginlik olsa da en azından havza genişliğinde ciddi bir daralma görülmemektedir. Hâlbuki Temmuz-Kasım 1999 tarihleri arasındaki dönem için çekilen fotoğraf da hem sığlaşmanın son derece yükseldiği, hem de havza büyüklüğünde

çok ciddi daralma yaşandığı net şekilde gözlemlenebilmektedir. Son üç fotoğraf incelendiğinde ise gölün fiilen neredeyse ortadan kalktığı sonucuyla karşılaşılmaktadır.

Kuraklık sonucu oluşan çölleşme ve tuz oranının artması ormansızlaşmaya da sebep olmuştur. Dolayısıyla erozyon riski artmış, otlak arazilerin kalitesi düşerken yüzeysel küçülme de yaşanmıştır. Aral Gölü felaketinin doğrudan ve dolaylı maliyetinin ortalama yıllık 145 milyon ABD doları olduğu tahmin edilmektedir (The World Bank and UNISDR, 2009: 86–87).

1990 yıllarının başında SSCB'nin yıkılması beraberinde yeni bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu sürece kadar verimli olmayan su kullanımının tek merkezden yönetildiği yapı yerini tamamen kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden beş ayrı ülke tarafından kontrolsüz bir şekilde tüketimle Aral Gölü faciasını içinden çıkılması zor bir boyuta taşıyan yeni döneme bırakmıştır (Orhon, 2015: 89–94; Yılmaz, 2000: 96). Dolayısıyla da günümüzdeki kaotik ortamın aksine SSCB yönetimine ait olumsuz su politikaları güdüldüğü bilinse de az da olsa önemli ve olumlu icraatların mevcudiyetiyle de karşılaşılabilmektedir. Yönetiminde olduğu dönemde Moskova, Aral Gölü'nü besleyen Ceyhun ve Seyhun için belirli miktarını göle salınması şartı ile bölge ülkelerin kullanımına izin vermiştir. Rejimin yıkılması sonucu Aral Gölü ve nehirler üzerinde Orta Asya ülkelerinin ayrı ayrı politika belirleyip bu politikaları hayata geçirmeleri ise ekonomik ve ekolojik krizlerin yanında siyasi krizi de beraberinde getirmiş konumdadır. Su kaynakları kısıtlı oluşu Orta Asya'da suya sahip olan devletlerin aynı zamanda güce de sahip olduğu anlamına gelmektedir. Özbekistan ve Türkmenistan'ın daha çok havza suyunu, diğer devletler ise daha çok nehirleri kendilerine su kaynağı olarak tercih etmektedirler. Bu noktada da Tacikistan ve Kırgızistan'ın siyasi bir koz olarak akarsuları kesmesi komşularından ucuz doğalgaz, petrol ve tarımsal ürün almayı başarmalarına sebep olsa da bu durumun devamı savaş ihtimalini dahi oluşturabilmektedir. Olası bir savaş durumunda da devletlerin mevcut durumu değerlendirildiğinde galip olacak olan devletin Orta Asya'nın nüfus, ekonomi ve ordu açısından en büyüğü olarak nitelendirilen Özbekistan olacağı beklenmektedir. Aral havzası 1996'da 47 milyon kişi için hayat olurken, bu sayının 2020 için 60 milyon kişi olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca Aral Gölü havzasına ait nüfusun da en büyüğüne sahip olan Özbekistan'ın gelecek yıllarda tekrar su talebinde bulunma ihtimalinin yüksek olması siyasi bir uzlaşma gerçekleşmediği takdirde krizlerin ciddi zararlar doğuracağını destekler niteliktedir (Erol, 2004: 91-94).

Orta Asya uzun yıllardan beri Rusya'nın jeopolitik konumu, yayılcı politikası ve bölgede lider olma isteği ve Çin'in de bölge topraklarının eski Çin İmparatorluğu'na ait topraklar olduğunu iddia etmesi sebebiyle bu iki ülkenin sürekli ilgisini çekmiştir. Rusya ve Çin'in bu politikaları ise, provokasyonlar ve suni sorunlar oluşturarak Orta Asya devletlerinin bir araya gelmesini engelleyerek güçlenmelerine engel olmalarına yol açmaktadır. Bu iki büyük ülke arasında sıkışıp kalan Orta Asya devletlerinin olası bir saldırıyı tek başlarına bertaraf edebilmelerinin mümkün olmadığı geçen iki yüz yıllık zaman diliminde Rusya tarafından yapılan işgaller ile de kanıtlanmıştır. Askeri bir güç oluşumunun yanında olası bir birlikteliğin çok büyük bir ekonomik güce sahip olması tahmin edilmektedir. Kazakistan'ın petrol ve kömür yataklarına, Türkmenistan'ın doğalgaz kaynağına, Özbekistan'ın doğalgaz ve altın yataklarına, Tacikistan'ın alüminyum yataklarına ve Kırgızistan'ın ise enerji kaynaklarına sahip olduğu ve söz konusu zengin doğal kaynakların olası bir ortaklık durumunda işlenmesinin bölgedeki güç dengelerini değiştireceği açıktır. Söz konusu işbirliği de Rusya ve Çin tarafından risk olarak değerlendirilmekte ve rahatsız olmalarına sebebiyet vermektedir (Aynural ve Kesici, 2005: 1211-1223).

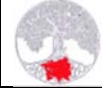
SOSYAL POLİTİKA VE AFET YÖNETİMİ

Sosyal politika, ilgi alanı içerisinde yer alan sorunların genişliğiyle günümüzde geniş anlamıyla zor durumdaki tüm bireylerin korunmasını amaçlayan politikalar bütünü halini almış konumdadır (Çiftçi, 2011: 10). Bu da sosyal politikanın sorunlar karşısında bütün kesimleri içerecek kapsam genişliğinde çözümler üretilmesini gerektiren bir boyuta ulaşarak gelişiminin sürmesini beraberinde getirmektedir (Gençler ve Çiftçi, 2013: 4).

Afetler birey ve toplumun hayat akışını sekteye uğratacak etkiye sahip insan veya doğa olayları olarak nitelendirilmektedirler. Dünyada her yıl ortalama 150 milyon kişinin afetlere maruz kaldığı ve milyonlarca kişinin afetler sebebiyle yaşadıkları bölgeleri terk etmeleri ve dezavantajlı gruplar arasına girmeleri değerlendirildiğinde, afetler kişilerin hayatında, çok büyük değişikliklere sebep olabilmektedir (Kaya ve Özcebe, 2013: 455). Öyle ki afetler esnasında can ve mal kaybı yaşanırken ölümlerin haricinde yaralanma ve sakatlıklarda meydana gelmektedir. Afetler sona erdiğinde ise başa çıkılması zor durumlar afetzedelerin hayatlarını bir kademe daha zorlaştırmaktadır. Yaşamın devamı ile ihtiyaçlarında kendisini göstermesi kişilerde maddi bir güvensizlik meydana çıkaracaktır. Akabinde yaşadıkları ortamın güvensiz olduğu insanlarda psikolojik bir baskıya sebep olacak ve beklide bu baskı insanları göç etmeye zorlayacaktır. Ayrıca afet bölgesinde kalanlar için zarar gören altyapının sebep olacağı bulaşıcı ve salgın hastalıklar da insanların sağlığını bozduğu gibi psikolojik etkileri de azımsanmayacak etkilere yol açabilmektedir. Ayrıca afetlerin belirli bölgelerde meydana gelmesi durumunda o bölgeler için yapılması planlanan yatırımların azalmasını sağlayacak, ülke genelinde ekonomik sıkıntılar meydana getirirken, bölge özelinde ise işsizlik sıkıntısını arttıracığından sosyo-ekonomik zararlara sebep olacaktır. Tüm bu kompleks etkiler göz önünde bulundurulduğunda etkili bir afet yönetimi ancak sosyal devlet anlayışını kendisine hedef çizmiş hükümetler tarafından icra edilebilmektedir (Ataman, 1977: 25).

Sosyal devlet ve sosyal politika oluşumunda sadece hükümet yetkililerin yapmış olduğu çalışmalar yeterli olmadığından STK'larında bu konuda devletlerin yükümlülüklerini azalttığı bilinmektedir. Etkin bir afet yönetimi olmayan ülkelerin içinden çıkılması zor bir döngüye girdiği Endonezya'da yaşanan afetlerde görülmektedir. Öyle ki 2004'te oluşan Tsunami ülkedeki STK üyelerinin ¼'ünün ölümüne sebep olurken, ½'sinin dolaylı olarak etkilemiştir. Endonezya'da STK'ların gelişmemesinin bir sebebi olan afetler dolaylı olarak devletin sosyal görevlerinin azalmasına imkan vermeyip içinden çıkılmaz bir döngü oluşmasına sebep olmaktadır (Scheper E., et. al. 2008: 27–28).

Etkin afet yönetimine örnek olarak Japonya afet yönetimi değerlendirilebilir. Örneğin 2003'de Japonya'da 7,6 ve 8,0 şiddetinde meydana gelen iki depremde bir kişi kalp krizinden dolayı olmak üzere ölen sayısı birkaç kişiyi geçmemiştir (Erkal ve Değerliyurt, 2009: 149). Bu olaydan dört yıl önce Türkiye'de 7,4 şiddetinde meydana gelen depremde 364.905 bina yıkılmış veya ağır hasar görmüş olup, toplam 18.373 kişi hayatına kaybederken 48.901 kişi yaralanmıştır (TBMM, 2010: 49; Demirci ve Karakuyu, 2004: 69–70). Bir başka örnek olarak kuraklık afetinin yaşandığı Afrika ve Avustralya mukayesesi verilebilir. Afrika'da 2014'te kuraklık sonucu 805 milyon insan yetersiz beslenme sorunu çekmekte ve dünyada ölen beş yaş altı her iki çocuktan birinin ölümünün Afrika'da gerçekleştiği kaynaklarda aktarılmaktadır (UNDP, 2014: 6–25). Avustralya'da ise ülke topraklarını yaklaşık 2/3'sinin kuraklık sıkıntısı çektiği yıllar dahi ölümlü vak'anın oluşmaması etkin afet yönetiminin varlığını göstermektedir (Wilhite, 1994: 44).

Özetlemek gerekirse günümüzde etki düzeyleri açısından son derece geniş kitlelere yıkıcı hasarlarla yüksek düzeyde zarar verebilen afetler karşısında mümkünse önleyici, değilse de en azından oluşum etkilerini hafifletici sonuçlar almak amacıyla oluşturulan afet yönetimi, doğrudan sosyal politika uygulama araçları arasında yerini almış konumdadır.

ARAL GÖLÜ FACIASINDA AFET YÖNETİMİNİN İNCELENMESİ

Aral Gölü faciasına yönelik afet yönetiminin incelenmesinde afet oluşum sürecinde olduğu gibi Sovyet dönemi ve sonrası dönem olarak ikili ayrıma gitme ihtiyacı mevcuttur. Bu kapsamda Sovyet dönemine bakıldığında, Sovyet bilim adamları yaptıkları araştırmalar sonucu daha 1927’de su derivasyon planlarının ekonomik ve ekolojik etkilerinin ciddi sonuçlar doğurabileceğini tahmin etmelerine rağmen Moskova yönetiminin kısa vadede elde edilecek ekonomik gücü tercih etmesi sonucuyla karşılaşmaktadır. Özbekistan’ın SSCB öncesi tarım yapılan kısımlarında araziler bir yıl pamuk, bir yıl hayvancılık için yonca ve bir yılda nadasa bırakma şeklinde kullanılarak 1940’lara kadar verimli bir ekim stratejisinin uygulanabildiği görülmektedir. 1950’lere gelindiğinde ise Moskova yönetimi pamukta dünya lideri olma politikasıyla Orta Asya için pamuk ekilecek alan büyüklüğünü 88,6 milyon hektara çıkartıp verimi de 1950’lerdeki 2,6 milyon tonluk pamuk üretimini 1980’lere gelindiğinde 5,6 milyon tona kadar çıkartınca toprak nadasa bırakılmadan sürekli ekildiği için humus kaybı yaşamaya başlamıştır. Ayrıca Aral Göl’üne yeteri miktarda su gelememesi de tuz oranının artışına yol açmış, göl suyunun bitkiler için de verimsiz bir su haline gelmesine sebep olmuştur. Hasat edilen pamuğu işleyebilecek fabrika olmamasına ve ekolojik sıkıntıların baş göstermesine rağmen üretimi düşürmemek için Moskova yönetimi kimyasal zirai ilaç kullanımı da arttırmıştır. Öyle ki zararlı böcek ve otların yok olması için hektar başına 3 kg atılması gereken pestisit, üretimin düşmemesi için hektar başına 205 kilo gibi astronomik miktarlarda kullanılarak doğal dengenin bozulmasına sebep olunmuştur (Peachey, 2014: 2–4). “Amerika ekonomisi düzeyine çıkmak hatta onu geçmek” amacı ve kişisel hırslar yüzünden toprak ve köylüler daha fazla pamuk hasatı için zorlanırken, SSCB’nin sosyalist liderleri “Pamuk yetiştirmeyi beceremeyenler hapisanede yatmayı becersinler bari” söylemlerini kullanabilmiştir. Aral Göl’ünün 3/5’i çöl haline gelince de Moskova yönetimi tarafından Sibirya’dan su nakli projesi hazırlanmış ancak daha sonra yüksek maliyet bahane edilerek proje uygulanmadan iptal edilmiştir. Yakın zamana kadar Moskova yönetiminin Su Bakanlığı, Orta Asya Cumhuriyet’leri için su kaynaklarından belirli bir kısmının Aral Gölü’ne bırakmaları şartıyla pay dağıtmış, ancak SSCB’ nin yıkılmasıyla bu proje de tam anlamıyla hayata geçirilememiştir (Yılmaz, 2000: 97–100). Aral Gölü Kurtarma Koordine Merkezi Müdürü Rus bilim adamı Koboloviç 1975’te Brejnev’e yazdığı mektupta “Biz, koskoca bir gölü bir nesil boyunca ortadan kaldıran tek ülkeyiz” sözleriyle kuraklığın asıl müsebbibi olduklarını ifade edince Bejnev’in cevabı “Mesele o kadar ciddi olsaydı Karakalpaklar tepki gösterirdi” şeklinde olabilmıştır (İyikan, 2013: 224).

SSCB döneminde Moskova yönetimi tarafından tek merkezden yapılan su yönetimi, SSCB’nin dağılmasıyla beş ayrı ülke tarafından ayrı ayrı yapılmak istenmesi beraberinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında birbirlerine güvensizliği getirmiştir. Orta Asya için su kaynağı tarım uygulamaları vasıtasıyla ekonomik gücü ve dolayısıyla askeri gücü sembolize etmektedir. Bu sebeplere bağlı olarak SSCB’nin sömürsünden kurtulan Aral Gölü, yeni dönemde birlik sağlayamamış Türk devletleri tarafından hor kullanılmıştır. 20 yıl içerisinde kuraklığa önlem amacıyla farklı su tasarrufu anlaşmaları yapmalarına rağmen aralarındaki güvensizlik, anlaşma şartlarına riayet etmelerine engel olmuştur (Orhon, 2015: 93). Sonunda krizle mücadelede mutabık kalan Aral Gölü havzasında bulunan ülkeler sulama kullanımını azaltacak politikalar belirleyerek gölün ortasında beton bir baraj inşa etmek suretiyle gölün kuzey kısmındaki su

oranının 30 metreden 42 metreye çıkmasını sağlayarak tuz oranını düşürmeyi başarmışlardır (The World Bank and UNISDR, 2009: 86–87).

Faciayla ilgili küresel desteklere bakıldığında Dünya Bankası BM ile faaliyete geçireceği 15 ile 20 yıl arasında yürütülecek Aral Gölü Rehabilitasyon programı için 470 milyon dolar fon ayrılması dikkat çekmektedir. Rehabilitasyon programları için bölge devletlerinin ayırdığı fonların yanı sıra Küresel Çevre Fonu mali desteği ile Hollanda ve İsveç hükümetlerinden de 21,5 milyon destek alınmış olup uluslararası kuruluşlardan 47,7 milyon ve 278 milyon ABD doları tutarında hibe aktarımının gerçekleştiği görülmektedir (The World Bank and UNISDR, 2009: 120–121).

Orta Asya ülkelerinin doğalgaz ve petrol gibi önemli kaynakları Rusya tarafından ucuza mal edilip, fahiş fiyatlarla dünya piyasasına sürülmektedir. Bu da SSCB'nin de facto olarak Orta Asya devletleri üzerinde hüküm sürdüğünü göstermektedir. Rusya Batı Türkistan'da yaşanan su krizinin de çözülmemesi için temaslarda bulunarak devletlerin ittifak kurmalarını engellerken kendi hükümrancılığını da sağlama alma düşüncesinde hareket etmektedir (İyikan, 2013: 235–236).

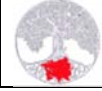
Toplum nezdinde günümüzde gelinen noktaya bakıldığında Avrupa ülkelerindeki çevre bilincinin Orta Asya ülkelerindeki halkta görülmemektedir. Orta Asya'da son yapılan ankette 23 çevre sorununa ilişkin sorulan soruya halkın % 20'si entelektüel saçmalığı olarak nitelendirmiş, % 30'u umursamadığını belirtmiş, % 40'ı ise Aral Gölü'nün nerede olduğunu dahi bilmediğini söylemiştir. Söz konusu dramatik durum halkın bakış açısını özetlemektedir (İyikan, 2013: 230).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal politika geçirdiği anlamsal genişlemeyle birlikte günümüzde tüm yoksun olanların söz konusu yoksunluklarının ortadan kaldırılmasına veya en azından hafifletilmesine yönelik kamu politikalarını ifade eder konuma gelmiştir. Bu ise yoksunluğun oluşum şartlarını mümkünse ortadan kaldırmayı, mümkün değilse de oluşum ertesinde olumsuz etkilerini hafifletmeyi zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla da afetler karşısında etkin afet yönetiminin uygulanması da bir sosyal politika uygulama alanı haline dönüşmüş konumdadır.

Aral gölü faciası incelendiğinde, sınıflandırma açısından insan kökenli iklimik afetler içerisinde yer aldığı görülmektedir. Afetin oluşumu Sovyet rejimi zamanında alınan kararlar ve uygulamalarla başlamış, rejimi dağılması sonrasında ise artarak ve içinden çıkılması zor bir hal alarak sürmüştür. Buna karşılık gerek Sovyet döneminde gerekse de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında günümüze kadar geçen dönemde etkin bir afet yönetimi gerçekleştirilemediği görülmektedir. Uluslararası örgütlerin konuyla ilgili çabaları da Batı Türkistan devletlerinin diğer alanlarda da olduğu gibi bu konuda da bir birlik oluşturamamaları sebebiyle başarıya ulaşamamış konumdadır.

Aral Gölü faciası değerlendirilirken bölgenin siyasi birliğinin olmaması göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla Aral Gölü'nün kurtarılması için uygulanacak etkin bir afet yönetimini ancak bölgedeki Türk cumhuriyetlerinin birliği ile mümkün olacağı anlaşılmaktadır. Orta Asya Devletleri yöneticilerinin son 50 yıldaki sorunları iyi tahlil etmeleri gerekmektedir. SSCB zamanında Aral Gölü'nü ve Orta Asya Devletlerinin vatandaşlarını maddi çıkarları doğrultusunda acımasızca kullanan Moskova Yönetimini, SSCB yıkıldıktan sonra bölgedeki etkinliğini kaybetmemek adına bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin olası ittifakını engellemek

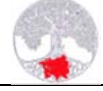
üzere sürekli suni sorunlar çıkarmak için temasta bulunan Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltmak ve yeni pazar ve alternatif enerji kaynaklarını elde etmek için sözde Aral Gölü'nün rehabilitasyonu ve bölge halkının gelişimini desteklemek üzere bölgede yer arayışında olan AB'nin Batı Türkistan devlet yöneticileri tarafından iyice tahlil edilmeleri gerekmektedir. Bu sorunların tespitinin akabinde Batı Türkistan'da bir Devletler Birliği kaçınılmaz gözükmemektedir. Kazakistan hariç diğer dört devletin nüfusunun %90'dan fazlasının Sünni Müslüman olması, ortak Türk töresinin varlığı bu birlikteliği kolaylaştıracak etkenler arasındadır. Oluşacak güçlü bir birliktelik ile de maddi manevi gelişme gösteren ülkeler arasında siyasi krize çözüm üretilip güven duygusu inşa etme imkanı oluşacaktır. Ekonomik ve siyasi bir güç yarışında olmayan Batı Türkistan devletlerinin Seyhun ve Ceyhun üzerinde ekolojik dengeyi altüst edecek yaptırımlarından vazgeçmesiyle Aral Gölü'nde iyileşmesi uzun sürecek bir dönemin temeli atılmış olacaktır.

REFERENCES

- Afad, Doğal Afetler, <https://www.afad.gov.tr/tr/IcerikDetay.aspx?ID=153>, (30.04.2016)
- Ataman, O. ve A., Tabban, "Türkiye'de Yerleşme Alanlarının Doğal Afetler ile İlişkileri", Mimarlık Dergisi, Sayı 153, Ankara 1977, s. 25–27.
- Bozdağ, Emre Güneşer (2012), "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Su Yönetimi Sorunları", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13 (1): 1-15.
- Çitçi, Murat, Sosyal Politika Oluşturmada Referans Gösterge Olarak Bölgesel Gelişmişlik Endeksleri: Temsil Gücü Sorunları Ve Alternatif Endeks Önerileri, İÜ SBE Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2011.
- Demir, H., "Doğal Afetlerde Ve Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı Ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelikte Afet Acil Yönetim Planlaması", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Çanakkale 2003, s. 141-159.
- Demirci, A. ve M. Karakuyu, "Afet Yönetiminde Coğrafi Bilgi Teknolojilerinin Rolü", Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt 9, Sayı 12, Erzurum 2004, s. 67–100.
- Erdem, Nisa (2015), "Çevre Sorunlarının Yerel Yönetimler Kapsamında İncelenmesi", Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi 7 (1-2): 16-32.
- Erkal, T. ve M. Değerliyurt, "Türkiye'de Afet Yönetimi", Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt 14, Sayı 22, Erzurum 2009, s. 147–164.
- Ersoy, Ş., "2013 Afet Raporu (Dünya Ve Türkiye)", Yıldız Teknik Üniversitesi, Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi, İstanbul 2013, s. 1-22.
- Gençler, A. ve M. Çiftçi, "Genel Olarak ve Türkiye Açısından Sosyal Politika Analizi", s. 3-24, Sosyal Hizmet, Maya Akademi, Ankara, 2013.
- Human Development Report 2014 - Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience, Published for the United Nations Development Programme (UNDP), New York 2014, p. 1–239.
- Human Development Report 2014 - Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities And Building Resilience, Published for the United Nations Development Programme (UNDP), New York 2014, p. 1–239.
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, Drought In The Horn of Africa, , Geneva 2011, p. 1-24.
- Işık, Ö., H. M. Aydınlioğlu, S. Koç, O. Gündoğdu, G. Korkmaz ve A. Ay, "Afet Yönetimi ve Afet Odaklı Sağlık Hizmetleri", Okmeydanı Tıp Dergisi, Sayı 28, İstanbul 2012, s. 82-123.

- Kadioğlu, M., “Afet Yönetimi Beklenilmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek”, TC Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2011, s. 1-219.
- Karakılçık, Yusuf (2011), “Küresel Aktörlerin Su Stratejileri ve “Bölgesel Su Birliği” Gerekliliği: Avsubir”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 2 (1): 74-90.
- Karlsruhe Institute of Technology, 2016: 1
- Kaya E. ve H. Özcebe, “Afetlerin Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri”, TAF Preventive Medicine Bulletin, Cilt 12, Sayı 4, Ankara 2013, s. 455-464.
- Madra Ö., “Önsöz”, İklim Değişikliği ve Kuraklık, Sabancı Üniversitesi ve Stiftung Mercator Girişimi, İstanbul 2014, s. 5-7.
- Meteorolojik Karakterli Doğal Afetler ve Meteorolojik Önlemler Raporu, “Meteorolojik Karakterli Doğal Afetler ve Meteorolojik Önlemler”, TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Odası, Ankara 1999, s. 1-61.
- Oktay, C., “Afetlerde Hastane Öncesi Müdahale Ve Triyaj”, STED Dergisi, Cilt 11, Sayı 4, Ankara 2002, s. 136-139.
- Orhon K. B., “Sınırtaşan Yerüstü Suların Yönetiminde Dünya ve Türkiye Uygulamaları”, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara 2015, s. 1-216.
- Özdemir M. A., “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 2, Afyonkarahisar 2004, s. 173-192.
- Peachey E. J., “The Aral Sea Basin Crisis And Sustainable Water Resource Management In Central Asia”, Journal of Public and International Affairs, Vol. 15, New Jersey 2014, p. 1-20.
- The World Bank and UNISDR, “Central Asia and Caucasus Disaster Risk Management Initiative, Risk Assessment for Central Asia and Caucasus Desk Study Review”, The World Bank and UNISDR, Geneva 2009, p. 1-155.
- Scheper E., Smruti P. And Arjuna P., Tsunami Evaluation Coalition Impact Of The Tsunami Response On Local And National Capacities Indonesia Country Report (Aceh And Nias), Last Viewed On 8, London 2008, p. 1-73.
- Şahin Ü. Ve L. Kurnaz, İklim Değişikliği ve Kuraklık, Sabancı Üniversitesi ve Stiftung Mercator Girişimi, İstanbul 2014.
- The future of the Aral Sea lies in transboundary co-operation, UNEP Global Environmental Alert Services (GEAS), 2014
- Deprem Riskinin Araştırılarak Deprem Yönetiminde Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (S. Sayısı 549), Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara 2010, s. 1-154.
- Wilhite, D. A., Preparing For Drought: A Guidebook For Developing Countries. Diane Publishing, Nebraska 1994, p. 1-78.
- Yılmaz S., “Aral Gölü Çevre Felaketi ve Orta Asya”, Avrasya Etüdüleri, Sayı 18, Ankara 2000, s. 93-110.
- Çelikkol T., “Sovyetler Birliği’nde Çöllerin Üretime Sokularak Çölleşmenin Önlenmesi Çalışmaları”, İstanbul üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Cilt 34, Sayı 3, İstanbul 1984, s. 132-144.
- Uslu K., V. Öngel ve İ. Sözen, “Türkiye Aral Gölü Havzasındaki Su Kaynaklarının Orta Asya Ülkelerinin Sürdürülebilir Büyümlerine Etkisi”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 30, Sayı 1, İstanbul 2011, s. 141-162.
- Erol M. S., "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, Ankara 2004, s. 85-112.

- Aynural S. ve A. K. Kesici, "Batı Türkistan Cumhuriyetleri Birliği'nin Gerekliliği", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı 50, İstanbul 2005, s. 1211–1230.
- İyikan N., "Almanca Kaynaklara Göre Aral Gölü (Kumu) Sorununda Rusya Faktörü", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 6, Sayı 12, Ankara 2013, s. 223-241.
- İyikan N., "Aral Gölü Sorunu ve Bölgedeki Siyasi Gelişmelere Etkisi", Elektronik Siyaset Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Edirne 2013, s. 52-74.